SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK

FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 25

1944

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

UPPSALA 1945
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
43883

OLOF NORDBERG: *En Swensk Adelsmans Äfwentyr och dess författare. Studier i svensk och utländsk sjuttonhundratalsroman.* Ak. avh. Uppsala 1944. 364 s. Pris kr. 10: —.

Bland det svenska sjuttonhundratalets — fåtaliga och obetydliga — originalromaner har sedan länge *En Swensk Adelmans Äfwentyr i Utrikes Orter* framträtt som den kanske intressantaste. Den hör till Prévost-genren och behandlades ganska utförligt av Böök i avhandlingen om den äldre svenska romanen och prosaberättelsen. *En Swensk Adelsmans Äfwentyr* har en egendomlig och ganska ogenomskinlig tillkomsthistoria. År 1759 utgavs romanens första del — naturligtvis anonymt — av tjänstgörande kammarherren baron Hans Gustaf Rålamb. Först mer än tjugo år senare, våren 1780, följde så en andra del, relativt undermålig, författad av en produktiv skribent, prästen Erik Erland Ullman. I denna usurpation fann sig emellertid inte Rålamb, nu en sextiofyraårig f. d. hovmarskalk. Ett par månader efter att Ullmans volym utkommit, publicerade han sin egen äkta andra del (med ett omtryck av den första). Den nya delen innehöll bl. a. det korta parti, som främst fäst eftervärldens ögon vid den i övrigt föga märkliga romanen — d. v. s. den s. k. Kermaleck-episoden, en förbluffande djärv och säker teckning av en radikal upplysningsfilosof och desillusionerad grandseigneur, som mitt i sin libertinism och sin excentriska spleen framstår som en egendomligt veklighetspräglad, rikt individualiserad människa.

Olof Nordbergs avhandling inledes av en översikt över släkten Rålambs äldre öden, speciellt motiverad av att släkttraditioner tydligen spelat en roll för vissa inslag i romanens handling. I ett brett biografiskt kapitel följer så Hans Gustaf Rålambs levnadslopp. Rålamb var född 1716 och växte upp i Stockholm. Som barn följde han — enligt egen uppgift — föräldrarna till Livland, där jordegendomsintressen skulle bevakas, och fick i samband härmed vistas en tid vid hovet i Petersburg, närmast hos Karl Fredrik av Holstein-Gottorp, som skall ha givit honom en hovcharge med åtföljande gage. Efter hemkomsten fick Rålamb Dalin som informator och kom att tillhöra de unga adelskretsar, för vilka Dalin spelade så stor roll. I femtonårsåldern skall Rålamb under en kort tid ha tjänstgjort i kansliet. Han kom emellertid snart att i stället ägna sig åt den militära banan och avancerade några grader inom fortifikationen. Efter den stora utlandsresan med Dalin 1739—1740, välkänd från den sistnämndes biografi, ägnade sig Rålamb helt åt hovtjänst. Under ett par år var han mycket nära knuten till Fredrik I; alltifrån Adolf Fredriks ankomst till riket var han kammarherre hos denne; 1761 blev han hovmarskalk, fick av Gustav III avsked med bibehållen lön 1778. Han avled 1790. Åt hovmannaexistensens tristess har Rålamb själv givit uttryck i en anteckning bland den litterära kvarlåtenskapen. Hans liv förbittrades också av ekonomiska bekymmer. Vad Nordberg framdragit i samband med Rålambs äktenskap med en ung dam vid namn Catharina Magdalena Boij, 1747, har sitt speciella intresse: Dalin har tydligen varit sin väns och elevs rival, och man får här en glimt av den annars så otillgängliga personliga bakgrunden till den dalinska tillfällighetspoesiens gäckande och antydande rokokogalanteri.

Särdeles nyanserat har Rålamb-porträttet ej kunnat bli. Trots sin ställning i samhället, sin vänskap med Dalin och sin insats som författare är och förblir Rålamb en konturlös figur, som hans samtida tycks ha haft litet att säga om. En närmare granskning visar emellertid, att det biografiska kapitlet ej står på alldeles samma nivå som de rent litteraturhistoriska partierna av avhandlingen. Författarens sätt att gå till väga har stundom varit en smula lättvindigt. Främst fäster man sig vid kronologien. En av kapitlets viktigaste källor har varit Rålambs egna självbiografiska anteckningar. Att Rålamb här visar sig ha haft ett särdeles svagt utvecklat sinne för kronologi, har författaren givetvis varit klar över. Men han har knappast tillräckligt tänkt sig in i de källkritiska konsekvenserna av detta. I stället för att mera genomgående skärskåda alla uppgifter, främst beträffande tidsföljd och data, har författaren relativt okritiskt följt Rålambs berättelse — och rättat till kronologien från fall till fall. Rålamb uppger t. ex., att han och Dalin startade sin utländska resa i slutet av år 1738; tack vare Dalins resedagbok kan dock författaren upplysa om att avresan ägde rum i juni 1739 — alltså ett halvår senare och vid en helt annan årstid! Vidare påstår Rålamb, att han i Holstein träffat hertig Karl Fredrik, som var sjuk och sängliggande men till den unge svensken lät utbetala hans sedan åratal innestående holsteinska kammarjunkarlön.

Författaren måste emellertid konstatera, att detta rimligtvis är ett minnesfel: då Rålamb och Dalin anlände till Holstein, var hertigen död sedan ett par veckor tillbaka. — Har nu misstänksamheten väckts av egendomligheter som dessa, ligger det nära till hands att fråga sig, hur Rålamb år 1725 kunde under tre månaders tid »nästan dagligen» se Peter den store, då man vet, att monarken efter en tids sjukdom avled i slutet av januari just detta år. O. s. v. Läsaren kan undra, om inte memoarförfattaren Rålamb på mer än en punkt retuscherat minnesbilderna av sin kontakt med uppsatta och framstående människor, och om inte dr Nordberg genomgående bort vara mera misstrogen mot Rålamb och i större utsträckning sökt kontrollera hans uppgifter med hjälp av andra, säkrare källor. Samtidigt blir läsarens intresse väckt av de kronologiska mystifikationerna, och överhuvud får han lust att veta litet mera om denna svenska och kosmopolitiska hovmar med sina anknytningar till olika dynastiska intressen, dock främst holstein-gottorpska. Kermalecks skapare har nog inte stått alldeles utanför det storpolitiska spelet, även om man kanske mycket snart blivit klar över hans obetydlighet. Författaren borde här ha givit mera kommentar. Han har emellertid knappast låtit sin misstänksamhet eller sin vetgirighet väckas tillräckligt för att gå djupare med de biografiska problemen. Resultatet har blivit en något ytlig levnadsteckning, där man stundom känner sig på osäker mark. Denna osäkerhetskänsla minskas inte av att författaren visar sig kunna tävla med Rålamb i fantasifullhet. Han låter nyssnämnde hertig av Holstein-Gottorp avsomna »efter en dyster ålderdom»: Karl Fredrik var emellertid vid sitt frånfälle 39 år gammal!

I ett kort kapitel diskuterar författaren så datering och attribution. Om attributionen är inte mycket att säga: som för så många andra skrifter från frihetstiden går den tillbaka på en — i detta fall mycket otvetydig — notis i Apelblads anonymlexikon och på just ingenting annat. Bland Rålambs anteckningar finns inte ett ord om romanen. Emellertid har den apelbladska notisen allmänt godtagits. Nordberg anser dess sanningsvärde styrkas av att vissa inslag i romanens handling visar en så påfallande överensstämmelse med händelser i familjen Rålambs historia, att boken bör vara författad av en medlem av denna släkt. Möjligen skulle man här ytterligare kunna andraga, att Rålamb, som Nordberg i annat samband visat, i sin ungdom gjort en i handskrift bevarad översättning av en fransk roman, där det möter en person med en viss yttre likhet med Kermaleck. Att Rålamb stod en litterär centralfigur som Dalin mer eller mindre nära, är ju ett faktum, som på sitt sätt också kan tala för det apelbladska påståendets riktighet. — Dateringsfrågan blir föremål för mera diskussion och är ju relativt viktig. Det gäller närmast: när under perioden 1759—1780 har romanens andra del och den här inskjutna Kermaleck-episoden i huvudsak författats? Frågan resoneras igenom ur olika synpunkter. Författaren anför argument för såväl en tidigare som en senare datering. Han når knappast fram till något alldeles säkert resultat men kan dock göra någorlunda troligt, att »lejonparten tillkommit relativt sent, och sannolikast under vintern 1779—1780», alltså sedan Rålamb fått höra om Ullmans plan att utge en fortsättning. Detta strider visserligen mot Rålambs eget — dock kanske ej alldeles trovärdiga — påstående, att romandelen tillkommit under två decenniers lediga stunder och till sist förelegat färdig just hösten 1779. Att det emellertid knappast kan bli fråga om en datering till tiden närmast efter 1759, synes dock klart framgå av en hastigt skisserad språkligt-stilistisk analys, som kanske borde ha närmare utförts.

Avhandlingens fjärde kapitel, »La querelle du roman», ger en ganska detaljerad översikt över romangenrens och romangenrernas ställning inför sjuttonhundratalskritiken. Ute i Europa hade ju diktarten på det teoretiska planet att kämpa med hårt motstånd, och i Sverige tycks den även ha missaktats av boksamlarna. Författaren har gått igenom en rad bokkataloger från tiden 1744—1782 och konstaterat en närmast förvånande brist på romaner. Till de ytterst fåtaliga arbeten av denna art, som dock möter i flertalet kataloger, hör betecknande nog så gott som alltid ett par gamla hederliga didaktiska verk: Barclays *Argenis* och Fénélons *Télémaque*. (Att författaren härtill fogar Guarinis nästan allestädes förekommande herdedrama *Pastor fido*, är givetvis en ren olyckshändelse.) — I samma kapitel tar författaren upp Rålambs språkpatriotiska syfte till utförlig behandling. Rålamb säger sig nämligen ha skrivit sin roman för att visa, att det var konstnärligt möjligt att behandla »Kärleks-Händelser» på svenska. Författaren framför här till sist det intressanta resonemanget, att Rålamb i och med denna motivering var fri

från tvånget att skriva en moraliserande roman och mera obesvärat kunde ansluta sig till samtidens mera världsliga europeiska romandiktning. Synpunkten är nog av ett visst allmänt intresse.

Det femte kapitlet ger ett referat av romanens handling, som är förlagd till 1600-talet. I följande kapitel analyseras det historiska elementet. Bl. a. undersökes den rålambska släkthistorien och släkttraditionen, som uppvisar ganska påfallande beröringspunkter med romanhjälten Adolphs äventyr. Detta gäller främst Erik Brorsson Rålambs konflikt med Gustav II Adolf och följande — anekdotiskt utbroderade — upplevelser ute i Europa, men även t. ex. Klas Rålambs ambassad till Konstantinopel. Kanske skulle man i detta sammanhang ännu litet mera, än vad författaren gjort, vilja peka på Hans Gustaf Rålambs båda bröder: två, så vitt man kan se, äventyrälskande svenska krigare och adelsmän i utrikes orter och i främmande krigstjänst. Båda avled i utlandet och har säkerligen förorsakat familjen bekymmer och sysselsatt den äldre broderns fantasi. — Man kan f. ö. fråga sig, om inte en egendomlig samtida utlandssvensk, som Rålamb måste ha känt väl till, den katolske konvertiten och romerske senatorn Nils Bielke, kan ha haft något litet att betyda för romanens Adolph — en landsflyktig svensk högaristokrat, som vinner en lysande ställning i Venedig och i upplysningstoleransens anda tar ställning till problemet protestantism-katolicism, som ännu för Bielke fått en tragisk lösning.

Från det historiska elementet — i detta sammanhang behandlas även de anspelningar på aktuella politiska förhållanden man kan spåra i romanen — går författaren över till det »romaneska». Det är ett rikt ämne. Den starka genrebundenheten understrykes. Viktigare motiv och motivsfärer, t. ex. den orientaliska, tas så upp till delvis rätt utförlig komparativ behandling. Intressant är att författaren hittat en liten roman från 1740—1741 — *Mémoires ou avantures de Monsieur le Comte de Kermalec* av en viss P. A. Gaillard de la Bataille — som dels måste ha givit Rålamb *namnet* Kermaleck dels vissa uppslag till utformandet av huvudpersonens, Adolphs, historia.

Det kapitel på hundra sidor författaren så ägnar Kermaleck-episoden, är utan tvivel avhandlingens huvudparti, liksom episoden är romanens. På detta parti har författaren också koncentrerat sitt intresse. Lord Kermalecks upplysningsfilosofiska tankar och åsikter får en rik idéhistorisk kommentar. Författaren har gått igenom ett mycket omfattande, delvis svårtillgängligt material och givit en bred, detaljrik kulturbakgrund: speciellt har författaren ägnat mycket grundliga studier åt frågan om synen på engelsmannen i tidens litteratur. Själva Kermaleckfiguren studeras ingående som tidstypisk »esprit fort» och »caractère anglais». Tidigare har man gärna velat tänka sig, att denna så egendomligt markanta gestalt tecknats efter levande modell. Nordberg visar på ett intressant och övertygande sätt, att en dylik modell åtminstone inte varit nödvändig. Ur lättillgänglig samtida litteratur har Rålamb egentligen kunnat hämta allt stoff, varav Kermaleckepisoden — så skickligt och inspirerat — har sammanvävts. I ett par fall har författaren pekat på alldeles bestämda källor: med den lilla venetianska episoden om Pococurante i Voltaires *Candide* är överensstämmelserna ytterst påfallande, och vidare kan det konstateras, att Rålamb i Kermalecks mun lagt en lång mening, som nästan ordagrant översatts ur d'Hamiltons *Mémoires du Comte de Gramont.* — I det hela är detta lärda och instruktiva kapitel, vars mångsidiga och synpunktsrika diskussion här ej kan närmare refereras, ett synnerligen gott arbete i komparativ litteraturhistoria.

Sitt näst sista kapitel ägnar författaren åt »Karakteristik av romanen», sitt sista åt Rålambs otryckta skrifter och åt »Slutord». För karakteristiken har författaren använt ett i förväg givet schema, hämtat från Dibelius' *Englische Romankunst.* Schemat är givetvis användbart. Men i ett fall som detta, då det är fråga om att karakterisera *ett* fristående litterärt verk, ej en hel serie sådana, hade det måhända varit bättre, om författaren ej försökt hålla sig inom vissa upplinjerade rutor, vilket f. ö. ej heller fullständigt lyckats honom. En friare uppläggning hade kanske gjort karakteristiken mera markant och nyanserad. — Man skulle önska, att författaren mera direkt framhållit, vilken rik provkarta på olika slags kärlek, »Kärleks-Händelser», som romanen uppvisar, ej blott olika riktningar inom kärleksuppfattningen. Lika samvetsgrant tycks Rålamb ha dragit in så många länder och nationaliteter som möjligt i sin kosmopolitiska roman. Man tycker sig ana

ett drag av systematisk prestation, av experiment, som har sitt sammanhang med det språkliga syftet.

Med stor finess har författaren lyckats spåra psykologisk individualisering bakom societetsroman-figurernas konventionella masker. Någon gång kan det dock förefalla, som om författaren överskattat de mera personliga, realistiska momenten. Så är kanske Adolphs utomordentligt stora intresse för sin och släktens ekonomi »ett föga romaneskt drag», men man finner ganska mycket av sådant även hos Prévost. I Adolphs uttalande, att han blivit en av de rikaste privatpersonerna i Europa, kan man visserligen inte undgå att misstänka en återspegling av den ekonomiskt plågade Rålambs önskedrömmar; icke desto mindre har jag i första delen av Prévosts *Mémoires et avantures d'un homme de qualité* antecknat tvenne alldeles analoga uttryck: »un des plus riches particuliers de l'Asie», »le plus opulent particulier de Rome». Att Adolph snuddar vid ett bigami-motiv, d. v. s. att han visar ansatser till förälskelse i två personer samtidigt, skiljer honom också — menar dr Nordberg med en viss rätt — från »den standardiserade romanhjälteklichén». Även bigami-motivet finnes emellertid rikligt företrätt i Prévosts nyssnämnda huvudverk. Vidare anser författaren, att Rålambs förkärlek för att teckna romanhjältinnor, som själva tar initiativet i kärlekssaker, skulle vara ett djärvt brott mot den litterära konventionen. Mot detta kan man ställa ett uttalande av F. C. Green (*French novellists*, s. 90): »In Prévost's novels there is always a woman in love who makes overtures to the hero.»

Man har svårt att förstå, varför författaren på detta sätt sökt få fram romanens specifika karaktär genom att kontrastera den mot en mera »idealistisk», sextonhundratalsmässig romandiktning, då det ända sedan Bööks avhandling är uppenbart, att *En Swensk Adelsmans Äfwentyr* närmast hör till Prévost-genren. — Det må anmärkas i detta sammanhang, att författare nog direktare och utförligare än i den lilla försiktiga not 4 på s. 150 borde ha tagit avstånd från Bööks påstående (*Romanens och prosaberättelsens historia*, s. 212), att Rålamb trots all annan likhet avviker från Prévost genom att förlägga tiden för handlingen till senare hälften av 1600-talet. I själva verket knyter även Prévost mycket ofta sin romanhandling till bestämda historiska situationer, vilka som regel ligger åtskilliga decennier tillbaka i tiden. Också som »historisk» roman är *En Swensk Adelsmans Äfwentyr* av Prévost-typ.

Kermalecks frigjorda »filosofi» rör sig inte minst om kärleken och äktenskapet. Det är klart, att det på ett sådant område kan bli mycket svårt att fixera människors och miljöers ståndpunktstaganden och reaktioner. Vad författaren har att säga om den mondäna ringaktningen för äktenskap och äktenskaplig kärlek under 1700-talet torde väl i huvudsak kunna försvaras, även om några av de svenska litterära beläggen ter sig relativt tvivelaktiga. Författaren vill emellertid samtidigt gärna understryka, att Rålamb knappast kan ha delat Kermalecks synpunkter. Nej, ingenting tyder på att Rålamb, Dalins lärjunge, varit någon Kermaleck. Det är kanske troligt, att han i stort sett mera liknat t. ex. sin romanhjälte Adolph. Men tänker man på att Rålamb var god vän till Hedvig Taube, att han under ett par år dag ut och dag in var uppvaktande hos Fredrik I och måste deltaga i dennes »små parties de plaisir», och erinrar man sig så kammarherrens och baronens egendomliga giftermål med en ofrälse, medellös flicka, som han sedan lät bo på landet och ganska sällan såg, undgår man knappast intrycket, att Kermaleck-episodens *problem* i alla fall *kan* ha haft stark personlig aktualitet för episodens författare. Vill man med dr Nordberg närmast anta, att Kermaleck-figuren inte går tillbaka på levande modell men på litterära förebilder, måste man ju också ställa sig frågan: varför har det lyckats Rålamb att just förläna Kermaleck det liv, den intensitet, det intresse, som man f. ö. inte finner motsvarighet till i romanen?

Just i äktenskapsskildringen, sådan den kommer fram i Adolphs historia, har författaren velat spåra Rålambs *svenskhet*, närmast i blandningen av något luthersk religiöst drag med »sund sensualism». Orimlig är nog inte denna tankegång, och det finns ett par egenartade smådrag i romanen, som nog kan tagas som intäkt för den, men det nationellt särartade är naturligtvis i ett fall som detta ytterst svårt att fastställa. — Överhuvud förefaller mig det nationella inslaget i romanen något svagare, än vad författaren velat göra gällande. En viss språkpatriotism tycks ju ligga bakom, motivisk anknytning till storhetstidsnationalismen saknas inte, och det kan naturligtvis alltid sägas, att det över Adolph och hans

släkt ligger något av svensk färg. Men karakteristiskt är kanske, vad romanen berättar om Adolphs ålderdom. Denna passage har avhandlingens författare, så vitt jag kan se, missförstått och felrefererat. Han gör gällande, att Adolph stannar i Sverige men av hälsoskäl tvingas att tillbringa vintrarna i Tyskland. Så ambulerade nog rätt sällan en sexton- eller sjuttonhundratalsmänniska. En noggrann läsning av den ej alldeles klart formulerade passagen visar också, att Rålamb låtit sin åldrande Adolph definitivt överflytta till Tyskland, där han om vintrarna residerar i Hamburg, om somrarna på tyska badorter och på nyinköpta gods i det feodala landet Mecklenburg. Den mondäna romanen om en av Europas rikaste privatpersoner slutar stilenligt i en mera kapitalistisk miljö än den svenska fattigdomens. Finns det rålambsk önskedröm i detta slut, är den i varje fall icke speciellt nationell. Den svenska adelsmannen återvänder till utrikes orter.

Varför kom Rålamb att börja en »Prévost-roman» just i slutet av 1750-talet? Och varför dröjde det mer än tjugo år, innan den andra delen utkom? Det är frågor, som man gärna vill ställa, som det kan vara givande att söka belysa och diskutera. Säkra svar når man näppeligen fram till. Författaren av avhandlingen har inte mycket gått in på sådana problem. Han har emellertid intressant och mångsidigt belyst en liten sjuttonhundratalsroman, som europeiskt sett visserligen icke hör till de märkligare men kunde ha sitt intresse för oss som ett av de ytterst fåtaliga exemplen på svensk romandiktning av någon kvalitet från äldre tid, även bortsett från det uppseendeväckande Kermaleck-partiet, som givetvis varit värt en undersökning. Olof Nordbergs intelligent och spirituellt skrivna avhandling bidrar till vår kunskap om sjuttonhundratalets litterära förbindelser och lär oss en del om hur tillvaron har kunnat te sig genom svenska romanläsares glasögon.

Gunnar Svanfeldt.

ELSA NORBERG: *Geijers väg från romantik till realism.* Ak. avh. Uppsala 1944. XI + 526 s. Pris kr. 12:—.

Det är ett ståtligt och intressant men också mycket svårt ämne Elsa Norberg valt för sin i maj 1944 ventilerade doktorsavhandling. Den behandlar ju en av vårt lands främsta kulturpersonligheter under en betydelsefull brytningstid i både den svenska och den allmänt europeiska litteraturen. — Det är svårare att ge något väsentligt nytt i fråga om en av vitterhetens klassiker, som redan flitigt studerats av vetenskapen, än i fråga om en jämförelsevis outforskad andrarangsdiktare. Det är en mera krävande uppgift att skriva om en personlighet med bredd och mångsidighet — som producerat sig inom såväl diktning och musik som historia och filosofi — än om en människa med mera begränsat register. Det är mera maktpåliggande att undersöka ett senare skede i en författares liv än ungdomstiden, ty för att förklara den mogne mannens ställningstaganden, tankar och konstnärsskap krävs ingående kunskap om och ständiga tillbakablickar på den föregående livsperioden, som ligger utanför det egentliga ämnets gräns; därtill kommer att hos den i huvudsak »färdige» mannen intrycken från tidsströmningarna åstadkommer mindre tydliga utslag än hos den högkänslige ynglingen. Det är särskilt svårt att fullt utreda en litterär smakförskjutning hos en författare, vars skönlitterära produktion under många år är ytterst ringa.

Man måste säga, att Elsa Norberg i mångt och mycket väl bemästrat svårigheterna och att hennes avhandling följaktligen är en imponerande prestation. Hon har dragit fram åtskilligt nytt material och skänkt oss en i vissa avseenden ny geijerbild. Med aktningsvärd energi har hon givit sig i kast med den väldiga och krävande filosofiska litteraturen på Geijers tid. När det gäller frågan, vad som hos den mogne Geijer är resultatet av nya influenser och vad som är en naturlig utveckling av tidigare åsikter och tankeelement, visar hon oftast ett klokt och välbalanserat omdöme. — Att avhandlingen blivit innehållsligt rätt heterogen ligger i ämnets natur och kan därför inte sägas vara ett fel. Att den är väl voluminös får nog däremot kallas en svaghet, eftersom omfånget delvis beror på en ibland onödig vidlyftighet i framställningen.

Ett av de intressantaste kapitlen i avhandlingen är det första, som handlar om »idéhistoriska förutsättningar för den realistiska nyorienteringen under 1800-talets förra hälft». Författarinnan har här tagit till sin uppgift att undersöka den